

ОЛ. БАДАН

Національне питання на Закарпатській Україні

I

Розвиток феодалізму довів до цілковитого закріпачення українське селянство, що в численних революційних спробах намагалося визволитися. Починаючи з першого повстання йоббадіонів (1437), Юрія Дожи (1514) в усіх повстаннях в північній Мадярщині українські селяни відігравали дуже важливу роль. Усі ці селянські повстання були криваво здушені, селянство зовсім збідніло і провадило нужденне життя.

Боротьба торговельного капіталізму, на чолі якого стояв т. зв. світлий абсолютизм з земськими станами, довела до обмеження власти поміщиків над селянами. Від цього обмеження власти поміщиків над селянством, від „реформ“ Марії Тереси селянству в дійсності не стало легше, бо його обложено державними тягарами, які нічим не були легші за поміщиці. Але як цими реформами була позірно обмежена панська самоволя, серед селянських темних мас повстала віра в „доброту“ цісаря, що „заступається“ за селянами.

На Закарпатській Україні торговельний капіталізм починає розвиватися дуже рано, бо вже з кінця XIV ст., ще-то значно скорше як в Мадярщині, яка в ту пору була тереном турецьких нападів, що спиняли на цілі десятиліття її економічний розвиток. На Закарпатті рівнобіжно з розвитком феодалізму припадає і розвиток міст так, що вже в XIV ст. находимо поруч себе сильну шляхту — феодалів і міську торговельну буржуазію. В 15 ст. торговельний капіталізм в наслідок широкої торгівлі з Чехами та Німеччиною з одного, а з Україною та з Кримом з другого боку збагачує Закарпаття і доходить до найбільшого свого розцвіту.

Зріст економічної сили торговельної буржуазії, що на шляхові дальшого її розвитку стояв феодалізм, доводить при кінці XVI ст. до боротьби з ним, яка прибирає форму релігійної боротьби.

Феодалами була мадярська шляхта (українська шляхта змадяризувалася) католицької віри, а її опорою католицька (латинська) церква з цілим її апаратом, тимчасом, як широкі селянські маси, на чолі яких стає міщанство, були грецької віри. Розгоряється релігійна боротьба, в якій представниками класів, що борються, являються попи. Вони то як одні так і другі намагаються з'єднати собі прихильність мас і пишуть до народу листи т. зв. „postilla“, церковні повчення, повісті, апокрифи і легенди, духовні пісні; все це писали народною мовою, де помітно ще тільки незначний вплив церковно-слов'янщини. Але не тільки цю літературу писалося народною мовою; народня мова також стає і урядовою мовою і урядові акти вже пишеться цією мовою. Першим таким актом був „Урбарій Марії Тереси“, де списано повинності кріпаків. Ця література, як також і народня поезія, що здобула собі пануюче становище і в церкві, були значно поширені на Закарпатті. В XVII ст. з'являється штучна

лірична поезія на зразок безименної народньої пісні. Це були перші ластівки національного пробудження, які однак не принесли Закарпатській Україні національного відродження.

Під впливом розвитку торговельного капіталізму починають пробуджуватися до національного життя слов'янські народи, починається боротьба за об'єднання поодиноких економічних одиниць, назріває національне питання. Тому, що економічний розвиток в слов'янських землях ішов помаліше і слов'янські народи були під чужонаціональним гнітом, а на політичну арену виступає Росія, що використовує для своїх цілей гніт слов'янських народів, поширюється серед слов'янських народів русофільство. Тим більше сприятливий ґрунт для поширення русофільства був і серед закарпатського міщанства, яке було на упадку і яке незвичайно пригнітає мадярське міщанство.

В XVII ст. остаточно зламано турецьку силу, Мадярщину очищено від турецьких військ і на Балканах почався розклад турецького феодалізму, який приспішували ще постійні повстання слов'янських народів. Відкривається торговельний шлях на Схід через Мадярщину і Балкан по Дунаю і починає на цілому тому шляхові розвиватися торговельний капіталізм, втягаючи Мадярщину і Балкан в цей економічний процес. Мадярська нація пробуджується до життя і береться до організації своєї держави. В 1825 р. засновано Академію Наук в Пешті, народня мова стає мовою урядовою, а 1841 р. пешгенський сойм ухвалив закон, яким остаточно введено у всіх краях угорської корони, а тим самим і на Закарпатті мадярську мову.

Торговельні шляхи змінюються, вони переносяться на ріку Дунай, а в наслідок цього Закарпаття починає повільно економічно підупадати, а увесь центр економічного життя переноситься над Дунай в Мадярщину. Закарпатське міщанство, що дало чимало культурних сил таких як: Юра Гуца Венелін з Великої Тібави, що відіграв таку велику роль в національному відродженні Болгарів, Балудянський (перший ректор петербурзького університету), Орлай, браття Кукольніки, Лодій та інші дуже впливові тоді в російській науці особи, не могло вже стати на чолі національного відродження закарпатських українців, а робота їх була тільки зловісним вістуном економічного підупадку Закарпатського міщанства та цього, що національне відродження піде на манівці.

Зневіра у власні сили, як наслідок економічного упадку і відсутність виглядів на майбутнє і це, що відродження завмерло скорше, як упадок феодалізму прочистив шлях розвитку капіталізму, з яким є вузько зв'язане національне відродження (не пробудження, — це зачинається за часів торговельного капіталізму), цілковита відрізанисть від України та її відродження — з одного боку, а з другого — надія та віра в допомогу від „руського царя“, що опанувала тоді слов'янські народи як чехів, словаків та сербів — це головні причини національного звихнення закарпатського міщанства, що знайшло свій вияв в політичному і культурному русофільстві¹⁾.

¹⁾ При обговоренні моєї доповіді в Українському Інституті Марксизму, виявилися різні погляди на русофільство (москвофільство). Щоб усунути майбутні непорозуміння, подаю, що розуміти під цим поняттям:

„Русофільство, або як його називають москвофільство, є цілковите заперечення українською дрібною буржуазією своєї

Закарпатське міщанство підупадає так, що вже в 1844 р. як заведено мадярську мову, воно не ставило жiadного опору. Писало воно до 1848 р. народньою мовою, намагаючись створити особну книжну мову на зразок російської мови Ломоносова і Державина.

Події 1848 р. застали закарпатське міщанство в таборі „слов'янської реакції“, як наслідок опозиції проти мадяр, що пробуджуючись до національного життя, чим-раз дуже пригнітали слов'янські народності. Представники закарпатського міщанства брали активну участь у всеслов'янськім конгресі в Празі (I.VI. 1848 р.) як також станули по стороні реакції, а її представник Адольф Добрянський був австрійським військовим комісаром при російській армії, що прийшла на допомогу здушити мадярську революцію.

По придушенні мадярської революції прийшла 19.XI. 1849 р. до Відня депутація закарпатського українського міщанства на чолі з Адольфом Добрянським з різними домаганнями, між иншими як: признання закарпатським українцям окремої політичної території, основання українських шкіл та переміна львівського університету на український¹⁾ то-що. Австрійський уряд, розраховуючися з мадярами за революцію, обіцяв поступенно сповнити ці домагання. Призначено Адольфа Добрянського надзупаном чотирьох жуп заселених українцями, який завів українську мову в урядах та школах. Але закарпатське міщанство не опиралося на маси, як то було серед инших слов'янських народів і звідси не черпало свою силу, а натомість мріє про „карпатську воеводину“, сподіваючись виключно на допомогу російської дипломатії.

Похід російського війська через Закарпаття на задуження мадярської революції надзвичайно вплинув на розвиток русофільства серед закарпатського міщанства. „Як не як, а одинокою історичною подією, котра поразила угорських русинів і показала їм силу російської народности, була російська воєнна окупація 1849 р., що зломил мадярського пана до того часу страшну силу для угорського русина“²⁾. Це може відноситися виключно до закарпатського українського міщанства і як раз ця „сила“ і орієнтація на неї була основою Закарпатського москвофільства.

Закарпатське міщанство, приголомшене „великою силою“ російського царя, що здавив революцію, підпадає тепер цілковитому впливу російської реакції і намагається говорити та писати мовою того „могутнього“ царя. Російська реакція, граючи, для своїх заборчих цілей, на національних почуваннях слов'янських народів, що відроджувалися, на поширює тоді свої плани, беручи в свою „опіку“ закар-

національностита стремління до цілковитого злиття, як по літичного, так і культурного з російським народом, є це уже в самій своїй основі запереченням національної ідеї, а тим самим і руху. Таке русофільство було лише серед українців, а такого не було серед инших (за виїмком білорусинів) слов'янських народів.

Ця характеристика не відноситься до москвофільства серед селянства.

¹⁾ Опираючись на офіційну Росію (реакційні пануючі класи) закарпатське міщанство і відсуджувало український рух, а само намагалося і писати і говорити „панською мовою“ себ-то російською. А що російської не вміло, то писало паламаршиною мішаниною, якої не можна зачислити ні до російської ні до української. Як раз і тут треба під назвою український розуміти, що бесіда йде про ту паламаршину.

²⁾ М. Драгоманів: Австро-руські спомини (Літературно-наукова бібліотека книжка 15). Львів, 1892, ст. 436.

(В Драгоманова немає класового підходу і в наслідок цього він узагальнює поняття „русин“ як щось неподільне).

патських українців. Російський амбасадор (посол) у Відні, через російського попа Войтковського, Равського — протоєрея амбасаді (рос. посольської церкви), держав „щільний зв'язок“ і з представниками закарпатського міщанства (А. Добрянським, Іваном Раковським, Миколою Нодьом та другими), а з другого боку починає відчуватися чималий вплив галицьких москвофілів. Як раз ці „опіки“ та впливи, а найголовніше залишення широких мас поза цим рухом, зовсім звели так зване національне відродження на нівець.

З другої сторони і австрійський уряд лиш так довго підпирав стремління закарпатського міщанства, як довго була небезпека вибуху нової революції. Він все оглядався на це, щоб перетягнути на свою сторону малярські пануючі верстви і кожної хвилини був готовий пожертвувати закарпатськими українцями, а то тим більше, що і міжнародні відносини мінялися.

Поразка Австрії під Садовою з одного боку, зміцнення малярської джентрівської (юнкерської) буржуазії, з другого — довели до дуалізму (1867), і влада на Малярщині перейшла до рук малярської буржуазії, а закарпатські українці попадають під безпосередню та виключну залежність від Будапешту.

До 1870 років закарпатське міщанство стояло в дуже близьких, дружніх зносинах з російською амбасадой у Відні. Австрія по 1848 р. це русофільство підпирала, але вже по кримській війні „приятельські“ відносини стають ворожими. Крім цього, зростання малярського націоналізму, терор супроти слов'янських націй, „викорінювання“ на Закарпатті русофільства та слабкість українського міщанства, що не мало ґрунту серед широких селянських мас і не вміло його заінтересувати в боротьбі проти малярської буржуазії, все це кладає кінець і цьому „відродженню“. Кінець - кінцем українське міщанство, взявши за ідеал собі російського царя, вороже¹⁾ ставиться до своїх-же мас, але позбавлене підпори мас, потрапляє з русофільства в маляризацію.

Дуалізм приніс малярському міщанству велику користь. Австрійський уряд відкликав своїх німецьких урядовців, а натомість настановив малярів, або маляризованих слов'ян. І ось українське міщанство починає йти на державну службу і мало того, що маляризується, а навіть стає в руках малярської буржуазії тим зняряддям, що пригнічує та дбає, як би винародовити, зденаціоналізувати українські маси: як перше ставало це міщанство на послуги русофільству, так тепер, то застрашене, то заманене матеріяльними користями, воно прислужується маляризації. Що правда, частина українського міщанства все-ж намагається від часу до часу боротися проти малярської буржуазії, та й російський уряд теж все ще силкується підпирати русофільство, щоб зберегти свій вплив серед інтелігенції²⁾, але все це кінчиться цілком невдало. Інтелігенція маляризується надзвичайно швидко, а найголовніш на Закарпатті. Коли ще 1890 року розмовляли на Закарпатті³⁾ українською мовою 299 службовців (з них народніх учителів 212, попів 74), в 1909 вже тільки 138 (народніх учителів 92, попів 44), а в 1910 р. 49 (нар. учителів 33,

1) В 70 р. Драгоманів говорив з Гомічком — представником закарпатського міщанства — про мову, і дістав таку відповідь: „Ви хочете від нас, щоб ми писали мовою слуг, адже-ж література скрізь пишеться для панів“.

2) Останнім Могіканом цього русофільства був Євген Фенцик, за царські гроші він видавав в 1890 роках газету „Листок“, що сам і писав, сам і читав її. Тепер чеська буржуазія визнає його славним і поставила йому пам'ятника в Ужгороді.

3) Користуюся офіційними даними малярської статистики.

попів 14), то вже підчас війни ніхто себе й за українця не мав, по українському не розмовляв, а всі почували себе запеклими мадярськими патріотами. Значно повільніше йшла мадяризація на Словацькій Україні, де 1890-го р. української мови вживали ще 368 службовців (нар. учителів 210, попів 145), 1900-го р. — 226 (нар. учителів 114, попів 105), 1910-го р. — 153 (нар. учителів 67, попів 79). Як видно, тут хоч і менше було укр. населення, то зате більше національної свідомої буржуазії. А про те й тут вже до війни все, як і на Закарпаттю, денаціоналізується. Коли до 1870 р. між Закарпаттям та Галичиною були жваві взаємини, то пізніше вони зовсім завмирають. На передодні 1918 р. українського (національно-свідомого) міщанства вже не було, а була прибита, темна, сіра, селянська маса.

II

Українські селянські маси не брали в усьому цьому відродженні ані найменшої участі, а головне з XIX ст. Соціальний гніт, зовсім не зменшений урбарієм М. Тереси, кинув маси в безпорадне становище. 1831-року вибухає на Земплінщині та ужгородській жупі селянське повстання, коли пограбовано панські маєтки, але що воно було стихійним, неорганізованим, то його й легко придушено.

Коли-ж в революції 1848 р. всі симпатії українського закарпатського міщанства були на боці двора, то селянство було на боці мадярської революції. До цього спричинилося те, що тимчасом, як мадярський сойм (зі страху перед селянським повстанням) зніс панщину, обцяючи в майбутньому провести земельну реформу, цісар відмовився потвердити ці закони. Це послужило при мадярської демократії сильним агітаційним засобом серед селянства, яке стануло по стороні революції. А що такий стан був не лиш серед мадярського селянства, але серед селян слов'янських народів, то найкращим доказом є те, що Елачич заборонив під загрозою приміненням воєнних законів, ширення серед селян чуток, що тільки Мадярщина звільнила селян від панщини, а також і те, що слов'янське міщанство Мадярщини не могло спромогтись на жодні поважніші самостійні виступлення проти Мадяр. Похід російського війська не збудив серед селянства якогось захоплення і не мав жодного значіння крім негативного. Російська армія поводитися з українськими селянами вороже, грабуючи їх так, що межі російським військом і українським населенням приходило до непорозуміння¹⁾. Грабіжі українських не лиш селян були такі великі, що А. І. Добрянському приходилося нераз протестувати, в наслідок чого на нього дивилися російські офіцери криво.

В цей час, коли російське військо давало себе населенню здорово в знаки, мадярське військо серед якого було навербовано і українців не мало, являлося в очах населення тим, котре знищило панщину. Страх серед поворотом панщини був і причиною симпатії укр. селян Закарпаття до революції. Таке-ж становище було і серед селян других слов'янських народів, кудю лиш проходило російське військо¹⁾.

¹⁾ М. Д. Лихутин: Записки о походе в Венгрию в 1849 г. Москва 1875 г.

²⁾ Різні історики покликуються на народні пісні, які засуджують Кошута. Та не треба забувати того, як повставали ті народні пісні (писали їх „вірнопідданні“) та також того, що вони склалися вже по придушенню революції, тоді, коли реакція ширила різні брехні про революцію та її провідників. Як доказ можу навести що є багато варіантів тих-же самих пісень, котрі співчують то цісареві, то Кошутіві.

1848 р. приносить селянству звільнення з панщини, це в дійсності — в дальшому розвитку — означало звільнення селян від земель. Знесення панщини і факт, що селянин став свободним власником своєї землі, не означало покращання економічного становища селянства, а було лиш знищенням дряглого феодалізму як господарської форми, і розчищення шляху для розвитку капіталістичних форм господарства на селі. Зрозуміло, що дальший хід подій не то що не приніс селянству нічого сподіваного, а саме навпаки — значно погіршив селянське становище. Земельна реформа насправді лише під різними формами пограбувала селян, одібравши в них і ті землі, що ними вони давніше користувалися. Селянство починає різні судові процеси, і, як правило, програє їх, на чому наживаються лише адвокати, урядовці та єврейська торговельна буржуазія. Борги, нужденне життя та темнота обсідають селянство і воно стає за джерело збогачення збанкротованій шляхті, — що посідає тепер різні урядові місця — та єврейській торговельній буржуазії. Остання — під охороною мадярського джентрі — спекулює землею, скуповує всякою неправдою пасовиська та ліси, розводить такі нечувані шахрайства, що від них ще й сьогодні стогне¹⁾ селянство; ще й сьогодні викидає такий швиндляр цілу родину з землі та з хати, належної родині вже з давніх-давен, а боронити себе від цього законного грабунку селянство безсиле.

Все це довело селянство на прикінці 70 р. до очайдушного становища. То тут, то там (головне в окрузі Мукачево) селянство боронить своє життя бунтами, але їх криваво придушується (Барбово, Макарйово) і ніщо не рятує селянство з його безпорадно-сумного стану. Селянство зазнає страшенних злиднів, деяка частина, головню активніша та здоровіша, тікає світ за очі від своєї біди — емігрує до Америки.

Найбільше виемігрувало селянства до Америки в 1869 — 1880 р. — майже половина всієї людности, а як їм живеться — це найкраще характеризує оця пісня:

„Тяжко робить бідний русин в желізній фабриці.
Угля копле під землею в шумній Америці.
Праводавці бездушні... о нім не дбають.
Туй нашого робітника за бидло тримають“.

Еміграція відтепер прибирає постійного характеру і хоча мадярська влада намагається її обмежити, але це не помагає. Отже нині половина закарпатських українців перебуває в Америці в Пенсильванії (Дітройт) та в інших округах, де вона становить найзначніший слов'янський осередок, скупчений в одному місці, але до того ще й найтемніший, що й досі ще перебуває під впливами попівства.

В Америці серед закарпатської еміграції наростає своя буржуазія, вона вже не денационалізується, а намагається спертися на емігрантські маси й підкорити їх своєму впливові, чого й досягає. Останнім роком почала ширити свою роботу й компартія, але це тільки перші тяжкі кроки.

¹⁾ Через брак місця не можу навести прикладів, як грабували в селян землі, з чим я сам мав нагоду зазнакомитися, буди на адвокатській практиці на Закарпатті. Для тих, хто цим зацікавиться, раджу прочитати меморандум Егана до мадярського уряду, що вийшов й українським перекладом.

Решта селянства, що лишилася в дома, перебуває в цілковито безнадійному стані. От як характеризує Еган цей стан: „Селянам забрано сіножаті, пасовиська і навіть по-части ті ґрунта, які вони уживали перед тим, як спільну власність.

Більша фідеікомісова власність віддала і віддає свої земельні простори переважно в найми „торговельникам“¹⁾, а ті віднаймають селянам потрібні їм до вжитку та годівлі товару землі, пасовиська і сіножаті за подвійну або потрійну ціну.

„Селянин животів від біди, доки мав 6—10 моргів землі: по роздрібленню тих моргів між 4—5 дітей, зійшов на жебрака“.

„До половини зими з'їв кожний господар свої хліборобні засоби, а до жнив жиє дорого купленою стравою“.

„Український селянин не бачить цілий рік м'яса, ні яйця, хіба вип'є кілька капелів молока, а в велико-святочний день з'їсть кусень житного або пшеничного хліба. Зрештою його поживою є вівсяний ошіпок і — коли не бракне — бульба. Не дивниця, що коли в інших гірських сторонах бачимо людей рослих, кріпких та здорових, в українським Підкарпаттю подиблемо хіба недокровні, марні, пожовклі мари, безсильні, хиткі, нездалі до військової служби, карликуваті, золотушні (скрофулічні), віддані з розпуки піянству, зниділі ліниві та темні²⁾“; і Еган каже, що можна наперед сказати, коли, останній закарпатський українець покине рідну землю. Таке сумне було становище селянства на Закарпатті в 1900 р.

Не краще справа стояла і з освітою. Народні школи були занедбані і були лиш знаряддям мадяризації населення. Через це до шкіл українських дітей ходило дуже мало, отже темнота населення — це була одна з національних прикмет закарпатських українців.

По за всім цим найбільше допікало селянству попівство з останками феодальних пережитків: роковиною і коблиною; — перше полягало в тому, що селянин мусів рік-річно визначене число днів робити на попа, а друге в тому, що мусив певну частину в урожаю віддавати попові. За цей тягар попа, звичайно, зненавиджено, а ще й за те, що з погордою ставився до селянина, був знаряддям мадяризації і сам розмовляв не тільки в родині, але й у церкві почав говорити казання по-мадярському.

Російський цар, зневірившись у своїх заходах повернути до себе міщанство, що цілком змадяризувалося, почав „запікуватися“ селянством. За допомогою галицьких та буковинських москвофілів, використовуючи таке нужденне, безнадійне становище, темноту, ненависть до попів, починає „білий цар“ ширити серед закарпатських українців православ'я, що було власне і формою закарпатського москвофілства серед селян. І от селянин, втративши надію на власні сили та не бачивши жодного порятунку, прислухується, коли йому нашептувано про „могучого“, „руського“ царя, він звертає туди очі, він слухає поради його агентів, сподіваючись на допомогу в такій скруті. Безнадійно-сумний стан та темноту селянських мас використали агенти російського чорносотенства в імперіалістичних цілях — оце і є правдива суть русофілства. Починаючи з 1905 р. провадиться на Закарпатті що далі дужче агітацію за православ'я, і це кінець-кінцем доводить в 1912 р. до мармороського процесу, де на лаві підсудних сидить 72 селян, а російська реакція з радости аж руки

¹⁾ Так Еган називає єврейську торговельну буржуазію взагалі.

²⁾ Е. Еган: Економічне положення українських селян в Угорщині. Прага 1922.

потирає від таких великих „успіхів“. В 1914 р. довелося закарпатським селянам гірко спокутувати царські забавки, що звалися „освобождением угнетенных русских“, бо божевілья, що охопило тоді мадярську „солдатеку“, довело до того, що селян за підозріння в русофільстві десятками вішано.

В 1890 — 900 р. починає розвиватися на Закарпатті промисловість, і мадярський уряд, щоб забезпечити цій промисловості дешеву робочу силу робітників, які тисячами їхали в Америку, проводить реформи, закладає різні кооперативи, які як раз починаються з т. зв. акції Егана.

На передодні світової війни в масах починає стихійно пробуджуватися національна свідомість, а, головню, в мармароській жупі; по деяких селах (Бедевля, Іза, В. Бичків, Ясіня) селяни вже повиписували українські газети зі Львова, книжки товариства „Просвіта“ то що. Війна застала закарпатських українців різко поділених на два ворожі табори: міщанство, що змадяризувалося і мадяризувало українське населення, та селянство — темне, прибите, що справедливо ненавиділо своїх яничарів.

III. НАЦІОНАЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ І „ЗЛУКА“ З Ч. С. Р.

Розпад Австро-Угорщини застав закарпатських українців не приготовленими. Що-йно вже в самій революції відбувався цікавий процес пробудження нації для життя. Багато закарпатських селян перебували в Росії та на Україні, де їх застала революція, і тут вони переймалися ідеями російської революції. Повертаючи на Закарпаття в часах розпаду Угорщини, заносили вони також думки про злуку Закарпаття з Україною, тою Україною, „де прогнано панів і де ділять панську землю“. Мадярська буржуазія — за проводом Каролія — намагаючись зберегти в себе слов'янські народи, а найголовніш Закарпаття, проголошує закон т. зв. Каролія, що стає за сигнал закарпатським українцям. На чолу руху стає мабуть єдиний тільки не змадяризований інтелігент на Закарпаттю др. Михайло Брацайко. Він починає зносити з галицькою Національною Радою, домагаючись, щоб відряджено військо та прилучено Закарпаття до Галичини. Однак вже за перших днів революції селяни (перше післало село В. Бичків) самі посилають свої делегації до Української Національної Ради і прохають прилучити Закарпаття до України. Рух цей охоплює ціле Закарпаття, до нього підмазуються змадяризовані інтелігенти (Штефан і др.), а завершення його маємо у всенародних зборах в Хусті дня 21 січня 1919 р., куди кожне село післало свого делегата з повноваженнями. Тут одноголосно з великим піднесенням проголошено злуку Закарпаття з Україною і стверджено цим вже попередні постанови зборів у цій справі в Мармароськім Сиготі. Вже в перших засіданнях Укр. Нац. Ради в Станіславові брали участь закарпатські українці, а на трудовий конгрес у Києві (28.I—1919) вислано особливу делегацію із самих тільки селян (з села Бедевля, Нанково, Хуст, Вульховці, Ясіня і инш.).

Національно-революційний рух на Закарпатті розвивався дуже швидким темпом і він безперечно міг би відіграти надзвичайно важливу роль в ході революції, коли-б на чолі його став пролетаріят і коли-б його жорстоко не здавили румунські бояри, окупуєчи Закарпаття аж до Мукачева. У зміні влад на Мадярщині перейшла також ще до румунської окупації радянська влада, що на короткий час

була і в Мармароській жупі¹⁾. Окупацію румунських бояр заступила 1920 р. постійна (доки-що) окупація чеських легіонерів.

Треба зазначити, що в окупації Закарпаття чеськими легіонерами відіграла важливу роль американська еміграція та Пряшівська „Русская Народная Рада“.

З вибухом війни Антанта провадила між емігрантами б. Австрії велику агітацію. Провадилося її і між емігрантами з Закарпаття і кличі Вільсона серед міщанства стали дуже популярні, а коли 1918 року Вільсон проголосив свої пропозиції і як стало вже видно, що держави центральні будуть побиті,—укр. еміграція Закарпаття зорганізувала в Пенсильванії—в місті Гомстід „Американську Раду Русинів“ і ухвалила 23 липня 1918 року резолюцію, де домогалася повної самостійности Закарпаття або злуки „з галицькими та буковинськими братами“, на крайній випадок застерігаючи собі широку автономію. Протокола цього з меморіалом передано в жовтні 1918 р. Вільсонові.

В цім часі організовано в Америці в Філадельфії т. зв. середньоевропейську унію, головою її став Масарик. Рівноправними членами унії були Чехи, Поляки, Югослов'яни, Українці, а опісля увійшли туди на тих самих правах й Українці Закарпаття.

Жаткович, тодішній представник Українців Закарпаття в Америці, по відповіді Вільсона, що вони можуть сподіватися тільки на автономію, почав переговори з Масариком у справі злуки Закарпаття з ЧСР. Масарик, як представник Чехів, заявив йому, що на випадок злуки, Закарпаття становитиме „повну автономну державу“, а границі її будуть визначені на бажання самих українців. На підставі цієї заяви Масарика „Американська Народна Рада Русинів“ (це є чисто попівська організація) дня 12.XI—1918 р. ухвалила резолюцію, щоб Українці Закарпаття—як самостійна держава—прилучалася з найширшими правами на федеративній основі до ЧСР з тою умовою, що до неї належатимуть всі укр. землі в ЧСР.

Цю резолюцію жваво дискутувалося, але підчас голосування 57% було за злуку з ЧСР, а 28% за злуку з Україною. Цю ухвалу передано Масарикові, і той заявив, що умови про злуку з ЧСР він цілком приймає. Звідси делегація Українців з Жатковичом на чолі виїхала до Парижа, щоб дійти остаточної згоди з мировою конференцією в справі злуки Закарпаття з ЧСР на основі ухвали американської НРР. Тут була вже чеська буржуазія, що привезла заступників і пряшівської Руської Народної Ради, а та також пропонувала свої ухвали з 7.I—1919 р. Жаткович передав чеській делегації протокол Американської, пряшівської, а чеська делегація підроблений²⁾ протокол свалаявської народної ради і це стало чеській буржуазії за фіговий листок при окупації Закарпаття. В усіх цих ухвалях підкреслювалося, що злука має бути як рівного з рівним на федеративних основах і границі мають бути такі, щоб задовольняти національні інтереси Закарпаття.

По від'їзді Жатковича з Парижа до Праги чеська делегація, маючи „повноваження“ і що до Закарпаття, так повела справу, що

¹⁾ На жаль я нігде не міг дістати ні матеріалу, ні вісток про ті різні закони, що їх видала радянська влада Мадярщини про Закарпаття та навіть і листи про це до т. Белі Куна і Мондока zostалися без успіху.

²⁾ Підробив його тодішній чеський посол в Будапешті Д-р Милан Годжа, теперішній міністер освіти, провідник аграрної партії на Словаччині.

з ухвал закарпатської американської еміграції мало що й лишилося. В сен-жерменському договорі в § 10 — 12 вирішено долю Закарпаття, де і означено його „права“. Ця частина договору, в Празі ще раз обкrojена, увійшла в конституцію ЧСР.

За цим договором, Закарпаття повинне було дістати широку автономію з соймом і губернатором на чолі. Сойм мав-би мати право ухвалювати закон в справах мовних, шкільних, віросповідних, місцевої управи та в інших, а службовці на Закарпаттю мали-б набиратися з місцевого населення.

Жатковича іменовано губернатором Закарпаття, але вже з самого початку на договір не звертано уваги, а запроваджено колоніальний режим. Конфлікт, що виник на цьому тлі, скінчився усуненням Жатковича, і той, без золотого руна, по яке вибирався на Закарпаття, знову повернув до Америки.

Вже з самого початку революції змідяризована інтелігенція (на чолі її стояла „Руська Народня Рада“ в Хусті), щоб опанувати національно-революційні події на Закарпатті, почала й собі закладати такі-ж ради. Це була пошесть на ради. Повсталася така рада в Пряшіві, де головну ролу відігравали галицькі москвофіли, в Ужгороді, де була понівським гніздом, що орієнтувалося на реакційну Мадярщину. Обидві ці ради ані найменшого впливу не мали серед мас Закарпаття, не репрезентували волі населення, а були це лиш купки голодних спекулянтів-інтелігентів, що шукали, де-б пожитися.

Що до самих прав Закарпаття, забезпечених йому конституцією ЧСР, то треба тут зазначити, що вони є далеко менші, як ті, що їх забезпечував й переводив в життя уряд Каролія.

Уряд Каролія видав 21 грудня 1918 р. закон ч. 10, давши ним далеко ширші права, а саме: створив особний край, званий „Руська Країна“. На основі § 10 згаданого закона всі державні землі, копальні й ліси Закарпаття переходили до володіння „законного“ представництва українського народу. Розуміється, як прирівняти закон Каролія до закону ЧСР ч. 121 з 1920-го року, то відразу видно в практиці „слов'янську братню любов“. Але хоча в конституції й забезпечено права, насправді в життя нічого не переводиться, а всупереч цьому заведено бюрократично-поліційний терор, що під ним стогне ціле Закарпаття.

На губернатора призначено хоровитого, злочинного старика Антона Бескида, що, розвіявши більшу частину грошей американських українців та страхаючись криміналу, пішов на губернаторський стілець. Звичайно, він не має найменшого значіння ані влади й є тільки манекен, щоб замилювати очі населенню.

IV. РОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО МІЩАНСТВА ТА ЧЕСЬКОГО УРЯДУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ

Після того, як не стало на Мадярщині радянської влади, як румунські бояри, задавши перші кроки національно-революційних рухів, стероризували українське населення, а польська шляхта окупувала Зах. Україну—українська людність наче б принишкла, прислухаючись—серед то тут, то там революційних вибухів—бурі, що йшла від Сходу. Звільнення румунами Закарпаття давало селянську надію, що здійсниться його мрії—поділять панські землі, а надто підігрівала ці надії чеська дрібна буржуазія, що сунула тепер, мов

та саранча на Закарпаття, і, живучи ще революційною романтикою, давала великі обіцянки населенню. Але, коли селянам набридло слухати цих обіцянок, почали вони то тут, то там простягати руки до „святої власности“ поміщиків, дійшло в них до збройних сутичок з окупантами і полилася селянська кров в Грушеві, Арданові, Дулові, Копашнові, Горонді і інших місцевостях. Вся ця пролита кров з надзвичайною силою сколихнула селянство, одним замахом виликувала селянство від усяких надій на „панську ласку“, а економічний гніт, безробіття, податки та поліцейний режим, що день крізь день чим-раз дужче заїдав селянство, тільки поглиблював класову свідомість тру-дящих мас.

Українське міщанство, що до революції відігравало ролю яничарів, почало тепер повертати і намагалось здобути вплив серед селянства, стати на його чолі, маючи використати це для своєї мети.

Спершу чеська буржуазія використовувала цих неофітів, призначаючи їх на різні важливі посади. Та незабаром це змінилось. Чеська буржуазія, приходячи на Закарпаття, почала витискати їх з посад, сама посідаючи всі посади. Тоді закарпатське міщанство пішло в „опозицію“, організуючи різні партії, діяльність яких полягала у сподіванках на те, коли й хто їх купить.

Українське міщанство Закарпаття і економічно й політично — слабе, отже бажання за всяку ціну порости в пір'я й визначає його політику. Відсутність сильної соціально-економічної бази — перше, поширення й поглиблення класової свідомості серед працюючих мас Закарпаття, — друге є причинами, чому воно не грає тепер жодної самостійної ролі, а є виключно зброєю в руках чи то чеської, чи то мадярської буржуазії.

Це найкращий доказ того, що час, коли дрібна буржуазія могла відіграти революційну ролю, належить вже до історії. А на Закарпатті вона ніколи не відігравала іншої ролі як тільки контр-революційної, однак як не оцінювати революційних рухів інших слов'янських народів напр. в 1848 р.

„Поворот“ українського міщанства до своєї народності відбувався двома шляхами. Одна частина його, і до того значно більша, спираючися на старі русофільські традиції, ставала під прапор русофільства не без активної допомоги чеської буржуазії (вона майже вся русофільська), а друга намагалася більше та ближче підійти до мас і ставала на народницький, українофільський ґрунт.

Русофільська частина (її репрезентатори: „Карпаторусская трудовая партия“, „Аграрна партія“, „Автономний союз“) стає на оборону старої закамянілої паламарщини, до народньої мови ставиться з великою погордою (вона завжди так ставилася), а святе ери бере собі за прапор. Питання мови для них не порожня фраза, а — як дуже влучно це відзначив тов. Скрипник — є питання політичне, щоб закріпити духовну та ідейну владу над селянством¹⁾. Дійсно, оскільки маси захоплені російською революцією були темні і не розбиралися в національному питанні, то вони й піднали впливові цього русофільства, що під нього підшивалася як закарпатська русофільська, так і російська реакція. Хоч як це суперечливе, а це факт, так що навіть довгий час не лише крайова

¹⁾ Доклад тов. Скрипника на кафедрі національного питання Укр. Інституту Марксизму на тему: „Національне відродження в сучасних капіталістичних державах наприклад Закарпатської України“.

організація компартії підпала впливові русофільства в національному питанні, але й КПЧ ще до сьогодні з нього не зовсім вилікувалося.

Українофільська частина (хліборобська партія, народньо-католицька і соц. дем.) взяла собі народню мову і орієнтувалася більше на сили „свого“ народу.

Як русофільський, так і українофільський рух щільно зв'язані: перший з російською, а другий з українською контр-революцією.

Між цим обома напрямками йде „вперта“ боротьба, проте широкі селянські маси не втягнено до неї і в суті своїй ціла ця „боротьба“ є тільки покривка, що під нею закарпатське міщанство продається чеській буржуазії і та провадить через неї свої плани чехізації. Борються між собою ці табори за так зване „мовне“ питання, чи, як вони його називають, „язиковий вопрос“ та за питання „автономії“.

V. МОВНЕ ПИТАННЯ ТА АВТОНОМІЯ

В чому-ж суть цього мовного питання? Треба тут мати на увазі один важливий факт, а саме, що на Закарпатті українське міщанство аж до зміни політики компартії в нац. питанні в 1926 р., крім перших згаданих вище спроб — ніколи не прихилилося до народньої мови, а все намагалось говорити „панською мовою“, такою мовою йому в часах т. зв. „відродження“ була російська мова, пізніш мадярська, а тепер на зміну вже й третя прийшла — чеська мова. Закарпатське міщанство, коли й розмовляє чи пише народньою мовою, то це звичайний волапюк з домішками церковно-слов'янщини, що нічогоісінько спільного не має ані з жодним закарпатським діалектом.

А проте, Закарпаття, хоч і маленька країна, однак дуже багате на діалекти. Тут крім діалектів: гуцульського, бойківського, лемківського, що такі самі, як і в Зах. Україні, є ще й діалекти сотацький, правда його тепер тяжко зачислити до українського діалекту, та ще діалект закарпатський (коли його можна так назвати) в полудневій частині Закарпаття, на закарпатській низовині (округи: Ужгород, Середна, Мукачево, Іршава, Севлюш та Хуст). Він характеризується тим, що зберіг в собі багато архаїчних слів та зазнав великою мірою впливу мадярської мови¹⁾.

Однак усі дослідники цих діалектів на одному погоджуються, а саме, що всі вони українські діалекти (їхні діалектологічні особливості незначні).

Серед закарпатського міщанства українофільського і москвофільського ішла головню боротьба в мовному питанні, яку використувувала чеська буржуазія і планово побільшувала цей мовний хаос, бо поставила собі таку певну мету: допровадити цю боротьбу до абсурду і тим премостити шлях до винародовлення, до чехізації Закарпаття.

Року 1919-го, з почину міністерства освіти, скликала чеська Академія Наук нараду, де мало вирішитися, якою, власне, мовою говорять закарпатські українці. Визнано, що українською мовою. І тут що-йно виявилися справжні заміри чеського уряду. Міністерство

¹⁾ Через брак місця не можу навести прикладів на кожен діалект, але ті, що цікавляться, можуть познайомитися з матеріалами, що їх видавало Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові в „Етнографічних збірниках“ за редакцією Гнатюка.

освіти видало розпорядження під ч. 62756/6902 н. 0/1919 за підписом міністра Габермана (соц.-дем.), що на Закарпаті установи (школи також) не повинні держати курсу ні на російську, а ні на українську, а на самостійну „русинську“ мову. Мета цього розпорядження була очевидна і маси зрозуміли її що-йно, як по деяких ваганнях та по задушенню національно-революційного руху на Зах. Україні (Галичині) чеська буржуазія одверто розпочала денаціоналізувати Закарпаття, закладаючи чеські школи по селах, конфіскуючи орган компартії „Карпатську Правду“, що звала закарпатських українців — українцями, та викидуючи учнів з шкіл за те, що означали свою народність — як українську.

Довший час (та ще й тепер) міщанство намагалося втягти й маси в цей спір, і, правда, то тут, то там це йому вдавалося, скільки масам не була зрозуміла дійсна суть цього спору. З поглибленням класової свідомости трудящих міщанство зовсім втратило і той незначний вплив на маси.

Нині українське міщанство в мовному питанні розбите на три частини. Одна частина — русофільська, вона ширить ідею єдності „одного великого руського народу“, друга частина — українофільська — додержує народньої мови, намагаючись наблизити її до літературної (це під впливом Компартії), хоча й уживає ще спрощеного етимологічного правопису. Третя стоїть на визнанні „руської“ мови, не розуміючи сама, в чому має бути суть цієї мови, і це є, властиво, політичний відтінок русофільства.

Одна частина русофільського міщанства, а головне, та, що коло влади, пропагує та якомога підтримує не тільки щільне політичне співжиття з чеською буржуазією, але й культурне злиття. Ця ж частина підтримує закладання чеських шкіл на Закарпатті, видає орган, писаний латинкою, а в мову заводить багато чехізмів.

Друга, вже згадана справа, що „болить“ українському міщанству, це — питання автономії.

Суть так великої заінтересованости закарпатського міщанства питанням автономії полягає в цьому, що чеська буржуазія захопила на Закарпатті всі посади в державних установах, відсуваючи в бік українське вигодоване міщанство, визискуючи сама широкі маси. Українське міщанство в боротьбі за це, хто буде визискувати працюючі маси на Закарпатті, і добивається автономії. За сен-жерменським договором Закарпаття повинне було дістати широку автономію, що мала бути вже давно переведена. Коли ж чеська буржуазія побачила, що міщанство не зможе опанувати маси, почала вона відволікати переведення автономії, покликаючись на те, що населення Закарпаття, мовляв, ще не виросло до так великої благодати, як автономія. З цього приводу дуже влучно зазначила одна німецька газета (Франк-фуртер Цайтунг) в 1926 р., кепкуючи, мовляв, закарпатські маси виросли до добровільної злуки з ЧСР, але не виросли до автономії. А як остаточно ця буржуазія переконалася, що сойм не матиме міщанської більшости, то зважилася вона за підтримкою закарпатського міщанства (а воно ж розпиналося на Закарпатті перед масами за як-найширшу автономію, а в Празі під той саме час голосувало за проєкт) наплювати на всі міжнародні договори, а завести куцу автономію в формі т. зв. жупної реформи. Вона полягає в тому, що при губернаторові буде втворена рада з 18 чоловіка, і до неї населення має обирати 12 послів, і 6-х призначить уряд. Рада ця матиме голос тільки дорадчий, а кожної хвилині уряд може її розігнати.

Питання автономії було і ще нині є для деякої частини українського міщанства бойовим питанням. Міщанство намагається вмотивувати населення, що автономія це єдиний порятунок для нього і що тільки автономія зможе вивести селянство з його катастрофічного становища. Та проте і це питання автономії швидко прогуділо, хоча місцями ще й користується популярністю.

VI. РОЛЯ КОМПАРТІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ

Національне відродження закарпатських українців, що почалося в 1918 році, було явищем масовим проти національного руху 1848 р., — коли брало участь лише міщанство — і перший могутній його вислів ми маємо в проголошенні злуки з Україною (21 січня 1919). Та незабаром, як тільки національно-революційний рух в Галичині почав повертати проти своїх же мас — ставати контр-революційним (у боротьбі з польською шляхтою він лишався революційним рухом і, як такий, був придушений), маси на Закарпатті, — що в них національне усвідомлення почалося в боротьбі за соціальне визволення, хоча й було дуже слабе через темноту — почали утотожнювати поняття „український“ з поняттям: контр-революційний, а поняття „російський“ з поняттям: революційний. До цього спричинилась ще й загострена боротьба між обома міщанськими українофільським і русофільським таборами; зневіра у пересвідчення мас в тому, що злука з Україною проголошена в Хусті, не дала ні жодних реальних та бажаних наслідків. При тому сама компартія в національному питанні теж була під впливом русофільським, пливла у слід за течією, не з'ясовуючи ні класового характеру національного питання, ні революційного значіння українського національного питання зосібна. Наприкінці 1926 р. був такий стан, що міщанські партії, навіть і ті, що стояли на народницькому ґрунті, більше схилилися до втворення якогось третього „русняцького“ народу, ніж проголосити дійсну культурну єдність з цілим українським народом, а тим часом починалася настирлива чехізація і нікого не було, хто б став на чолі цієї боротьби за національне відродження. Національне відродження, почавшись в 1918 р., знову зійшло на манівці і здавалося, що закарпатським українцям вже не жити культурним життям цілого українського народу. В такому заплутаному становищі дійсний провід могла б дати тільки справжня революційна класа, що змогла б рішучо та твердо пірвати з усім старим, зрушити цей процес з мертвої точки і стати на чолі національного відродження. Таким чинником на Закарпатті могла бути і ним стала: Компартія.

Та компартія на Закарпатті не відразу стала на правильний шлях в національному питанні. Тут є два періоди: перший з 1918 — 1925, а другий з 1925 року.

В першому періоді компартія чим раз дужче підпадала русофільському впливові, і орган „Карпатська Правда“ в перших початках свого існування виходив закарпатським діалектом, а з часом перейшов на мову, що ніби-то скидалася на російську. Чому-ж стався такий ухил в національному питанні? За першу причину треба тут вважати те, що основна маса українського пролетаріату була змадяризована. Що-йно з поворотом мас робітничої класи до своєї народности в зв'язку з державно-політичною зміною на Закарпатті та чехізацією і деякою стабілізацією капіталізму, а тим і укріпленням колоніальної системи чеської буржуазії на Закарпатті почала класова,

боротьба поглиблюватися і втягати широкі працюючі маси, стало гострим національне питання. Другою причиною було те, що керівники компартії Закарпаття, а головню українська її частина не зрозуміла гаразд революційного значіння національного питання.

Перший поворот в політиці партії дали постанови V-го Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу в українському питанні, правда, радикальної зміни вони не принесли. В Крайкомі Закарпаття тов. Гаті, виступаючи за правильне розв'язання укр. нац. питання, руба ставить справу, але все-ж практичних наслідків знову не маємо, бо українська частина (головню редактори) ставиться до порушеної справи пасивно і орган компартії й далі видає по старому. Також і вказівки на З'їзді КПЧ, що їх давав заступник К. І. — тов. Мануїльський — справи не вирішили й фактично не зрушили її з мертвого місця. Що в цьому грало більшу роль, чи нерозуміння, як по лєнінському розв'язувати національне питання, чи інерція, годі сказати.

Другий період починається що-йно з 1925 р., коли чеська буржуазія одверто розпочинає чехізацію Закарпаття і закладає по українських селах чеські школи. Партія тут мусила стати на виразну позицію, бо неясність в цьому питанні відбивалася на її ж роботі. В 1925 р. настає зміна в національній політиці компартії на Закарпатті: (бо в КПЧ зміну цю помітно що-йно в останніх днях) в органі партії вже друкуються статті писані укр. мовою з погляду інтересів пролетаріату і національне питання в них висвітлюється також в міру того, як дужчала чехізація, і компартія все більше й твердіш засвоювала собі методи лєнінського розв'язання національного питання.

Дня 6 вересня 1925 р. відбулася VI крайпартконференція в Мукачеві, де на порядку денному стояла доповідь тов. Готія про національне питання. Та на цій конференції не ухвалено ще ніяких резолюцій, бо поліція як раз підчас доповіді тов. Готія розігнала конференцію. Та по конференції компартія починає випускати вже позачергові видання органу „Карпатська Правда“ українською мовою, а на з'їзді комсомолу в Чопі, що відбувся ще до конференції партії, вже порушено питання про те, щоб запровадити в життя постанови V-го Конгресу К. І., та щоб зв'язатися з КП(б)У. По виборах крайком Закарпаття порушив перед ЦК КПЧ справу про відрядження делегації на IX Всеукраїнський З'їзд КП(б)У. Перебуваючи на З'їзді, делегати мали нагоду познайомитися з національною політикою компартії на Радянській Україні, і вони зрозуміли, як треба по лєнінському розв'язувати національне питання, а це забезпечило дальше, послідовне, лєнінське розв'язання національного питання на Закарпатті.

Повернувши на Закарпаття, делегація дня 21 лютого 1926 р. доповідала на пленумі крайкома (тоді поліція вдерлася до кімнати, де відбувалося засідання і почала перевіряти документи, бо думала, що на засіданні бере участь якийсь закордонний представник) про поїздку на IX З'їзд КП(б)У. На цьому то пленумі й вирішено майбутню лінію в національній політиці, назначено багато конкретних завдань та односторонно ухвалено резолюцію, що її 22 жовтня т. р. імунізував (зачитав) в сенаті т. Бондар, а 20 — 21 листопада односторонно затверджено її на VII крайпартконференції. Резолюція ця раз на завжди кінчила з т. зв. „язиковим питанням“, в ній крім загальних постанов¹⁾ декларативного характеру (закарпатські українці

¹⁾ Див. „Карпатська“ Правда“ з 5 грудня 1926 року число 47 — 49 стор. 7. резолюція „Кінець язикового питання“.

частина українського народу, українська мова — самостійна, на означення закарпатських українців треба вживати не „русин“, як дотепер, а слова українсь), вперше виразно поставлено питання боротьби за українські школи. Це останнє домагання мало надзвичайно велику вагу, бо дотепер партія не звертала на цю ділянку культурного життя уваги, і цим лишила міщанським партіям місце, де вони давали напрям усьому культурному життю, змагаючись між собою за провід ним. Компартія перевела силу зборів, де роз'яснила масам зміну в нац. політиці, орган „Карпатська Правда“ почала виходити українською мовою, головне, гостро відмежувалася як від русофільських, так і від українофільських течій, і тим не тільки вибила ґрунт з-під ніг усяких міщанських партій, але й розпочала період не лише в історії партії, але й цілого народу, ставши на чолі національного відродження.

Правильний та рішучий крок компартії в національній політиці дуже швидко призвів до великих змін. Українські міщанські партії як русофільські, так і українофільські, починають закликати одна одну до об'єднання в спільний фронт „за збереження консервативних напрямів язикових ¹⁾“, а коли побачили, що це не дасть успіху, то українофільські партії почали заводити і чисту народню мову і фонетичний український правопис.

Цим-то кроком партія цілим своїм впливом пішла проти чехізації, вибила ґрунт з-під ніг міщанських партій, кинула світло на заплутане становище і запримусила кожного самовизначитися, тоб-то чи він за чехізацію чи за боротьбу за культурні права та єдність закарпатських українців з цілим українським народом. А що компартія, як це загально відомо і як це визнає й ворожа преса, користується виключним впливом серед населення і є одинокою представницею трудящих Закарпаття та зуміла в цю боротьбу втягнути широкі маси, то цей крок навіяв на чеську буржуазію паничний страх. З цієї нагоди орган чесько-польської поліції та ідеолог фашизму: „Podkarpatské Hlas“ з дня 18 березня 1926 р. ч. 32, в передовиці „Танцюємо на вулкані“ про нацполітику компартії таке писав:

Так влада, як і наші політичні партії і вся „суспільність“ звертає помірно мало уваги на комуністичну партію в Підкарпатській Русі, хоча вона в першу чергу представляє русняцький народ в наслідок великої кількості голосів, що їх вона стягнула на себе за останніх виборів. Та неувага пояснюється звичайним у нас поглядом, що комунізм на Підкарпатській Русі це проминаюче явище, що при виростаючій поступовості Русняків автоматично з часом зникне. За те більш уваги уділюється напрямкам навіть помірно побічним, незначним, коли тільки здається, що вони виказують ознаки розмаху і тривалости. Ця точка зору недооцінювання, з одного боку, а переоцінювання, з другого боку, була вже причиною різних анархонізмів, котрі, однак, ні в якому разі не можуть рівнятися з тою несподіванкою, що її сьогодні приготувала нам комуністична партія. Несподіванка є тим більша, що вона нечайно прийшла, а є вона немала: Комуністична партія стає на службу українізації підкарпатської Русі. (Підкреслення оригіналу, примітка перекладача).“

¹⁾ Див. „Свобода“ орган народньо-християнської партії, з дня 8/IV 1926 р. ч. 14, ст. 3, під заголовком „Р. (усская) Земля и украинизм коммунистов“.

„З-по-за серпанка туману, що ним заслонено плани Підкарпатського комунізму, виступає одея ясний, прямолінійний нарис добре обдуманой і конкретної мети. Комуністична партія цим змінює фронт на протилежну до своєї недавньої лінії щодо мови. Давніше вона заявлялась за мовою народа, за домашню орієнтацію з присмаком велико-російської орієнтації. Це все грянуло і сьогодні стає плече до пліч українізаторів Підкарпатської Русі — здібний і сильний чинник такий, що кращого не могли собі побажати“.

„Отже йде робота на наших очах над об'єднанням частини Польщі і Республіки (ЧСР, примітка перекладача) з Україною, а працює над тим фактор, що розпоряжає великими засобами і то так з ідейного, як і з матеріального боку. На Підкарпатській Русі розпоряджає цей фактор довір'ям 75.000 виборців, широко розгалуженим організаційним апаратом, політичними і професійними установами. Мабуть ми навіть не свідомі величини небезпеки, що нам грозить“.

„Танцюємо на вулкані“, говорив Наполеон III - й німецькому послові на передодні вибуху війни 1870 — 1871 р. Можливо, що наше сьогоднішнє положення є також таке. Підпорядкування Підкарпатсько-руського комунізму українському комунізму є доконаним фактом. Прага не суперничає, вона дає на те свою згоду. Вся діяльність над об'єднанням комуністичної Великої України зосереджується в Харкові“.

Комуністичний гігант всадив свою міцну патрону. А Прага нічого не знала“.

„На Підкарпатській Русі розпочала рух міцна лавина. Чи затримують її наші слабкі сили?“

А як мати і те на увазі, що цей орган все намагається висвітлити роботу компартії як маловажну, то цей голос переляку найкраще свідчить та вказує, якою несподіваною та убійчою для чеської буржуазії була наполітика компартії.

Проти чехізації мусили піти і міщанські партії, і всі визнавали тут велику заслугу, рішучість компартії в боротьбі проти чехізації. Навіть такий орган як соц. дем. „Вперед“ (з 15.XI-1925 року ч. 9) писав:

А констатуємо при цій нагоді, що крім комуністів був то власне соц. дем. посол, котрий пояснив чехам в Празі на передовім місці центрального органу, що значить чехізація українсько-руського населення краю“.

Звичайно, соц. дем. посол лише „пояснив чехам в Празі“ шкідливість чехізації, але комуністи не обмежилися словами, вони боролися і борються проти чехізації, а в той час буржуазія наповняє кримінали комуністичними працівниками. І решта буржуазних партій також заспокоюється з одного боку подивом з боротьби компартії, а з другого лиш „переконує“, доки їх чеська буржуазія не „переконає“ (хабаром) в доцільності чехізації.

Крайком компартії Закарпаття правильним лєнінським вирішенням українського національного питання поставив чеську буржуазію в надзвичайно тяжке становище, тому на раді міністрів обговорювалося і це питання і самі способи боротьби з націополітикою компартії.

Вся буржуазна преса пішла скаженою атакою на цю політику, ще дужче почали переслідувати як поодиноких товаришів, так і цілі організації, а орган партії „Карпатська Правда“ опинився в стані постійних конфліктів. Та на жаль в цій боротьбі проти буржуазії крайком був самотній, і ні центральний орган КПЧ „Rude Pravo“ (Червоне Право), ні ЦК КПЧ не розуміли всієї ваги цього так життєвого питання і не підтримали Крайкому в його боротьбі. Коли на Закарпатті цензор конфіскував орган тої-ж партії за саме слово: „український“, що ним тепер означувано закарпатських українців, то орган ЦК КПЧ „Rude Pravo“ дня 17 жовтня 1926 р. ч. 246, стор. 3. так писав:

„Народно-культурний скандал Підкарпатської Русі (сконфіковано). Ужгород, 15 жовтня (Ч. к. к.). Відомо, що Підкарпатська Русь є замешкана племенем русинів. Частина русинів голоситься до напрямку великоросійського, читає руські книжки, старається говорити великоросійською мовою. Існує, однак, і напрям український, що пропагує зближення з Україною. За діалект український проголосила підкарпатський діалект між іншим і Чеська Академія Наук. З розвитком класового усвідомлення підкарпато-руського люду відбувається рівночасно і національне усвідомлення в масах бідного селянства і робітництва“ (сконфіковано).

Кожному відразу видно, що тут не то немає ленінського підходу до національного питання, що це свідчить не тільки про неознайомлення з фактичним станом річей, а об'єктивно — це є підтрим як-раз тих кол, що проти них крайкомів Закарпаття доводиться вести як найрішучішу боротьбу... Одже, — коли крайком Закарпаття, як це видно з вищезгаданого, вже визнає свою колишню лінію в націтанні за помилкову і це виявив не лише в полемичних статтях¹⁾, але і в резолюціях про націтання, ухвалених на надзвичайній конференції²⁾ 27.II-1927 р. в Мукачеві, то ЦК КПЧ ще й до сьогодні не визнає своїх помилок у цій справі, хоча, правду сказати, визнає їх мовчки, і останніми днями по пленумі ВККІ мабуть вже став на правильний шлях.

В питанні автономії Крайком твердо й постійно стояв на постановах у цій справі Комінтерну. Та бували, однак, моменти, коли між масами клич автономії був досить популярний. За цих саме часів партія, розкриваючи суть його: для кого має бути ця автономія та яка має бути форма її, боротьбі за автономію протиставляла боротьбу за робітничо-селянський уряд, за захоплення влади та диктатуру пролетаріату, як одинокий шлях до цілковитого соціального і національного визволення трудящих мас Закарпаття.

Останніми часами міщанські партії, зорганізовані в т. зв. „Центральну Народню Радугу“ (воскреслили колишні об'єднані ради Ужгородську та Пряшівську) намагалися повернути й згрупувати маси довкола питання про жупну реформу, виставляючи гасло автономії.

1) Див. „Карпатська Правда“ з 23 січня 1927 р. ч. 4, ст. 3.

2) Текст резолюцій з незалежних від Крайкому причин і досі ще не був оголошений: На прикінці наводжу проєкт резолюцій, поданий від одної групи товаришів, як нам відомо, його в основі прийнято і зроблено тільки незначні редакційні зміни. Надзвичайну конференцію 27.II-1927 року, на якій стояло націтання поліція провокаційно розігнала, але останнього моменту резолюції були одногослосно ухвалені.

забезпеченої міжнародними договорами та конституцією ЧСР. Тоді Крайком, щоб на прикладі показати масам, що цей клич міщанства є лише демагогія, та щоб загородити дорогу цьому гаслу до мас оголосив резолюцію¹⁾ „Про наше становище до т. зв. народніх Рад“ з 9 лютого 1927 року, де дано оцінку суті автономії та становище компартії в цьому питанні.

Крім цього партія запропонувала призначити вибори до сойму проти волі уряду. Міщанські партії, не приймаючи цієї боротьби поважно, відступили і ціла їх акція звелася на нівець, а масам ще раз доведено нікчемність міщанських партій.

Лінію Крайкому у цій справі визнали правильною поодинокі керівники К. І. в місяці лютім 1926 року.

Однак і в цьому питанні позиція ЦК КПЧ була хибна, як це вказують промови т. Гакена в чеськім парламенті, де питання автономії вважалося за самоціль.

Національне питання на Словацькій Україні, де немає жодної чисто української школи, хоч і стояло дуже гостро, бо словацька буржуазія ще швидче й з більшою силою словакізувала, як чеська чехізувала Закарпаття, та, однак, роботи тут компартія (крайком у Кошицях) не провадила. 1925 року компартія одержала всього 16 тисяч голосів. Крайком Закарпаття домагався від ЦК КПЧ, щоб українську частину вирізнено в особну партійну адміністративну одиницю та приділено до Закарпаття, але все це лишилося без наслідків. Однак, поразка при виборах 1925 року спонукала ЦК КПЧ звернути пильнішу увагу на цей край, і туди відряджено депутата з Закарпатської України т. М. Сидоряка для організаційної та агітаційної роботи, що й дала значні успіхи: розворушено маси, втягнуто їх до активної боротьби проти словацької буржуазії. І знову вся буржуазна преса починає закликати словацьку буржуазію звернути на „злочинну“ працю компартії як-найпильнішу увагу, бо, мовляв, прищеплення національної свідомости „словакам“, того, що й вони також є українці,—іде з великим успіхом¹⁾.

Та проте, хоч і який добрий тут ґрунт для компартії, але що ЦК КПЧ не засвоїв собі, як треба правильно розв'язувати національне питання, то й Словацька Україна, не мавши планового проводу в цій справі, і досі не зовсім стала на шлях Закарпаття.

Але-ж національне відродження вже й тут починається і на чолі його стоїть компартія.

VII

В європейській соціал-демократії було прийнято, що дальший розвиток капіталізму в капіталістичних державах доведе до цілковитої національної загибелі національних меншостей, і тим більше таких, що ще не прокинулись до національного життя в боротьбі проти феодалізму. Отаке становище як раз і було на Закарпатті, і процес денационалізації, що вже так глибоко та широко там відбувався, цілковито піддержував такий погляд.

Національного відродження, як масового руху, себ-то такого процесу „коли національні рухи вперше стають масовими рухами, втягають так або інакше всі класи населення в політику шляхом

¹⁾ Див. „Карпатська Правда“ з дня 21.II-1927 р. ч. 8 під заголовком: „Наше становище до т. зв. народніх рад“.

²⁾ „Podkarpatské Hlas“ з дня 1927 р. ч.

преси, участі в народніх заступництвах і т. д.¹⁾ на Закарпатській Україні до 1918 р. не було.

В революції 1848 р. українське міщанство на Закарпатті не стало на чолі селянських мас в боротьбі проти феодалізму: українські маси пішли на підтримку мадярської революції, а українське міщанство опинилося в таборі „слов'янської контр-революції“. І коли придушено революцію, то закарпатське міщанство не прагло спертися на широкі селянські маси, не намагалося їх до себе прихилити, бо орієнтувалося на ту силу, що і революцію задушила, і що могла дати надійну підпору його пануванню над широкими селянськими масами — на російську реакцію.

В ті часи, коли закарпатська буржуазія могла відіграти революційну роллю і стати на чолі національного руху, вона цього не зробила. Тепер навіть та частина міщанства, що ще до зміни нацполітики компартії ніби-то наближалася до народньої мови і то тут, то там кидалася фразами про єдність з українським народом — в дійсності стала на мертвому пункті, силкуючись витворити якусь особливу „русинську“ мову з відповідним для неї правописом.

Насувається настирливо питання про причини національного відродження закарпатських українців та питання про те, чому на чолі цього відродження стала не буржуазія, що до недавня цей рух був з нею щільно зв'язаний, а комуністична партія.

Ленін в своїх тезах: „Социалистическая революция и право наций на самоопределение“ поділяє всі країни — з погляду на національне питання — на 3 типи. Перший тип — це високорозвинені капіталістичні країни Західньої Європи та Північних Держав Америки, де національні рухи вже давно закінчилися і де буржуазія пригнічує чужі нації і в колоніях і в себе. Другий тип — це Східня Європа, Австрія, Балкан, а головнo Росія, де буржуазно-національні рухи загострили і національне питання. Третій тип — це напів колоніальні країни як: Китай, Персія, Туреччина і т. д., де національно-демократичні рухи щойно починаються²⁾.

Закарпатська Україна, до революції 1918 р. в Австрії, була країною, що являла собою перехід між другими та третім типом країн. Сама вона була складовою частиною Угорщини, де ще було багато пережитків феодалізму, де великих масових рухів ще не було. Все це ще більше стосується до Закарпаття (хоч серед інших слов'янських народностей Угорщини були такі чи інакші масові рухи) бо тут не було жодних політичних угруповань, а ні жодних політичних газет і населення зовсім не виявляло свого політичного життя. Відсутність будь-якого політичного руху, не зважаючи на безнадійний економічний стан населення — це і є причина тому, що національне питання тут не висувалося і не загострювалося.

Російська революція і злука відсталой Закарпатської України з високорозвиненою капіталістичною країною, якою є ЧСР, саме й спричинилися до масових рухів тут — це з одного боку, а з другого — це колоніальна політика чеської буржуазії, що об'єднала все працююче населення в боротьбі проти цього колоніального режиму, та класова боротьба проти власної буржуазії. В боротьбі проти колоніального режиму і класовій боротьбі проти власної

1) Н. Ленін: Собрание сочинений т. XIX ст. 94 „О праве наций на самоопределение“.

2) Н. Ленін: Собрание сочинений т. XIX ст. 161.

буржуазії і як її наслідок почалося національне відродження Закарпатської і Словацької України. На чолі цього руху не могла стати буржуазія, бо національне відродження на Закарпатській Україні відбувається у складніших обставинах і в іншій історичній епосі, як рівняти до умов відродження інших народів. На Закарпатті, іде не лише боротьба між капіталізмом та рештками феодалізму, але й боротьба трудящих мас під прапором компартії й проти обох разом. Тут широкі маси борються під проводом комуністичної партії за владу, за повалення буржуазії і капіталістичного ладу. Національне відродження, що прийшло як наслідок боротьби проти колоніального режиму так і класової боротьби проти власної буржуазії, є рух революційний і на чолі його не може стати буржуазія — бо цей рух є звернений проти неї самої, — а так на Закарпатті і є — отже провід ним могла взяти тільки революційна партія пролетаріату, що веде завзяту класову боротьбу — комуністична партія.

Другим важливим фактором, що спрямував національне відродження на правильний шлях, є факт існування Української Радянської Соціалістичної Республіки, що є для широких українських мас з окупованих буржуазією земель українським Піємонтом.

Українофільська буржуазія не могла виставляти гасла „культурної єдності з українським народом“ в той час, — коли на Радянській Україні остаточно закріплено владу за робітничо-селянськими масами під проводом компартії — бо проголошення культурної єдності веде само собою до поширення серед пригнічених мас тих ідей визвольної боротьби, що встановили диктатуру пролетаріату і знищили буржуазний лад на Радянській Україні. І це причина тому, що українофільська буржуазія, спочатку проголошуючи єдність, з закріпленням на Україні класово-ворожої до неї робітничо-селянської влади стала на мертвій точці й заходилася витворювати самостійний народець „русняцький“.

Боротьба проти колоніального режиму, класова боротьба проти власної буржуазії та існування УСРР — ось що визначає українське національне відродження на Закарпатській Україні.

Національне відродження закарпатських українців це незаперечний доказ тому, що національне питання, та ще й в окупованих імперіалістами українських землях — при існуванні Радянської України — має незвичайно важливе революційне значіння.

Дуже характеристичний припадок розвитку і консолідації нації дає і І. В. Сталін, де він каже: „По друге, в цьому, що вони (республіки) розвиваються і консолідуються як нації не під егідою буржуазних порядків, а під егідою Радянської Влади. Це безприкладний факт в історії, але це все таки факт“¹⁾. Як раз це свідчить, що тільки пролетарська революція зможе вирішити ці питання, які не зуміла розв'язати буржуазія і які були і важливою причиною поразки революційної демократії 1848 року в Австрії. Національне відродження закарпатських українців є як раз підтвердження і поширення думки т. Сталіна, а саме, що навіть і в капіталістичних країнах при певних умовах може настати консолідація (а не розвиток) нації під егідою комуністичної партії і в даний момент лиш виключно під її егідою. На Закарпатській Україні національне відродження як раз і іде під егідою комуністичної партії.

¹⁾ І. В. Сталін: Вопросы ленинизма, ст. 255 (Задачи Кутв. в отношении советских республик востока).

ВСЕУКРАЇНЬСЬКА ХУДОЖНЯ ВИСТАВКА

На десяти роковини Жовтневої Революції в столиці України була відкрита в будинку Промисловості — Всеукраїнська Художня Виставка.

Коли ми оглядаємося на шлях, що пройшло українське мистецтво за часів революції, то порівнюючи з передреволюційною добою мета художника революції діаметрально протилежна до мети художника передреволюційної доби.

Після революції у художника на всю широчінь повстало питання про соціальне значіння мистецтва, а з цим і про належність мистецтва народу.

Після революції майстер образотворчого мистецтва вперше одержує від держави соціальне замовлення, вперше його покликане на службу революції.

На жаль ця початкова доба, що до обслуговування мистецтвом трудящих в перші часи революції, переважно доби військового комунізму, на виставці не висвітлена, а вона могла бути добрим наочним показником художнього розвитку за часів революції та служити матеріалом до порівнюючої оцінки нових мистецьких досягнень.

Відзначаючи цей мінус ми, всеж таки, мусимо з задоволенням констатувати, що Всеукраїнська художня виставка до 10-х роковин Жовтня яскраво показала, як новітня революційна українська образотворча культура опанувала те, чого бракувало образотворчому дореволюційному мистецтву, а саме формальну частину мистецької роботи.

Жовтнева Виставка також показала, що українське революційне мистецтво вийшло на широкий інтернаціональний шлях.

Надзвичайно яскравим доказом цього був архітектурний відділ виставки.

Розглядаючи проекти цього відділу, як студентів наших архітектурних факультетів художніх ВУЗ'ів, так і окремих архітектів, скрізь помічаємо в передових художників шукання нових конструктивних форм, які б відповідали новому підходові життя.

Архітектурний відділ виставки найбільше свідчить про те, що українські архітекти вийшли на шлях створення інтернаціонального стилю, стилю залізо-бетонного міста.

Також на виставці відведено цілу залю станковій картині. В цьому відділі станкової картини експонатами репрезентовані майже всі мистецькі напрямки, починаючи з натуралістичної школи, яка сама собі виставленими речами ще раз і майже остаточно забиває осиковий кілок.

Справді, на всіх речах натуралістичної школи позначається формально-технічна відсталість, і відсутня будь-яка організованість і вишуканість форм.

Яскравим прикладом що підкреслює цю думку, є речі художників-ліриків, Кишиневського та Александрова.

Художник Кишиневський пробує передати жахливу подію останніх хвилин засудженого, але, на жаль, цьому лірикові досягнути вражіння не вдається, — бо його засуджений нагадує скорше спокійно підпираючого стінку матроса, аніж в'язня перед стратою. Крім цього Кишиневський замість використання характерних типів, які творили б настрої — вдається до дрібязкових моментів, і це неуміння формально справитись з завданням викликає зовсім інше вражіння, аніж те, що вона мусила б викликати за темою. Другий натураліст, художник Олександров, картинами „Шибениця“, „Махновці прийшли“, теж не зміг досягнути бажаних настроїв, що творять події погрому, страсти й т. ін., бо його картини, не дивлячись на такі теми, скорше нагадують приємні по кольорах ліричні речі.

Не спиваючись на низці інших прикладів, ми не можемо обійти тих художників, які хоч і належать до натуралістичної школи, але намагаються використати з одного боку живість і організованість фарб за певними законами і з другого боку — наблизитись до реалізму. Одним з таких художників є Козик, що, поруч з невдалим великим портретом Леніна, дав цікаву гаму кольорових переливів в краєвидові — „Дніпровська пристань“.

На шляху до повного розриву з натуралістичною школою стоїть художник Прохоров, що являється стилізатором. Цей художник, хоча й дає, порівнюючи, добре технічно оброблені речі, проте в них ще багато зайвого етнографізму, що дуже шкодить художньому ефектові. На жаль, як у Прохорова, так і в другого стилізатора Жука часто над головними формами превалюють деталі, навіть тоді, коли тема мусить бути опрацьована за першими.

Також заслуговують на увагу виставлені речі художника Севіріна, що зумів в своїх ескізах передати всю суровість азіатського краєвиду і різні переливи світла на Алтай.

Поруч з вищезазначеними художниками цілу кімнату займають речі Петрицького. Петрицький вперше в Харкові виставив цілу низку речей опрацьованих під впливом Сезана.

Під впливом того ж Сезана виставлено ряд речей художника Тараната, почасти, Шільмана, який захопився не якістю, а кількістю.

З монументального мистецтва найбільш повно представлена група майстрів, що належить до школи Бойчука. Ця група монументалістів останніми часами, як видно з їх робіт, зосередила всю свою увагу на засвоєнні монументальної живописної техніки і в цьому відношенні ця група на виставці, порівнюючи з натуралістами, як з боку формальної побудови твору, так і рисунку подала низку прекрасно зроблених речей (Седяра, Мизіна, Липківського, Шехтмана).

Виставлені речі показали, що в напрямкові відродження монументального стилю українська образотворча мистецька культура великими кроками пішла вперед, в цьому відношенні художникові Бойчукові належить почесне місце, як піонерів нового мистецького стилю — монументального. В новітній історії революційного українського мистецтва ця постать безперечно матиме відповідну оцінку і займе належне місце основоположника нової мистецької школи, що дала країні цілий ряд значних молодих мистецьких сил.

З них найвидатніші є художники: Седляр, Шехтман, Мизін. Останній виставив досить добре опрацьований, як з композиційного так і з рисункового боку, ескіз - панорама „Звільнення Луганська“.

Гарне вражіння справляють також речі художника Падалки, що поруч з графічними речами подав ряд малого формату картин.

Своєрідну групу творять художники Пальмів та Богомазів; ці майстри фарби так закохані в кольорах, що обробляючи всяку тему, розв'язують її з кольорового боку; проте у Пальмова позначається ухил реалістичної трактовки творів.

Мініатюри художника Іванова теж страждають на занадто формалістичну трактовку, що дуже шкодить сприйманню сучасником речей цього художника.

Виставлені речі художника Елева знову вражають трафаретно - плакатною декоративною трактовкою, яку подав він у своєму плакаті „Київські залізничники“.

У відділі графіки особливу увагу притягають речі художників Касьяна, Нелелінської - Бойчук, Падалки та Довгала, що розробили цілий ряд тем з часів громадянської війни.

Зокрема проглядаючи речі Касьяна, з прикрістю приходиться відзначити, що ілюстрації до творів Стефаніка переслідують цього видатного графіка і досі. Одноманітний вираз помічається майже на всіх обличчях, що фігурують в його графіці.

Високу технічну культуру показано в речах Нелелінської - Бойчук, що подала ряд цікавих з композиційного боку творів. Досить висока техніка у художника Падалки, як графіка, але одноманітна трактовка типів, обличчя часто позбавляє його речі художнього ефекту.

Досить цікаві речі виставив молодий графік Довгаль, що показав теж високу техніку, але йому також слід побажати, як найскоріше вирватись з тенет формалістичної трактовки змісту.

Поруч з роботами художників України було виставлено чимало робіт українських художників Глуценка, Астема, Натейла, Стерлінга, Манекаца, що перебувають за кордоном, і які надіслали до 10-х роковин Жовтня радянській Україні ряд своїх робіт.

На закінчення цього побіжного огляду слід зазначити, що журі, яке працювало 4 дні, намітило 150 творів, 63-х художників для державного фонду. Журі розподілило між художниками 5 премій за кращі експонати. Першу премію дістав А. Петрицький, другу — Касьян, третю — Іванов, четверту — Краєрман і дві п'ятих Шаров та Усачев.

Дістали премії за гарні експонати низка учасників художньо - промислового відділу. З них першу премію журі присудило Межигірському технікові.

Журі також визнало за потрібне розподілити низку премій за найкращі проекти з архітектури. Першу премію за проєкт будинку Південих залізниць дістав Бекетов, другу Лінєцький, третю Малокин, четверту Фролов і п'яту Коган.

Загалом 10-ти річчя Жовтня український художник з провінціального хуторянського художника слабого в техніці дорівнює в технічному відношенні, звичайно ми маємо на увазі кращі сили, до західних майстрів.

Ми певні, що український художник, який приступив, як видно по творах виставки, до розв'язання нової художньої проблеми опрацювання картин не за формальними принципами, а за темою, в друге десятиріччя з таким же успіхом справиться з цією проблемою, як він справився з технічною художньою дистанцією.

К. Сліпко - Москальцов